

Területi Statisztika

Közzététel: 2025. augusztus 1.

A tanulmány címe:

A határváltozások urbanizációs hatásának vizsgálata a trianoni Magyarország határ menti térségeiben, 1910, 1930

Szerző:

Bán Gergely Károly

<https://doi.org/10.15196/TS650404>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Területi Statisztika c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány, vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

- 1) A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
- 2) A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
- 3) A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
- 4) A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
- 5) A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
- 6) A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„Forrás: Területi Statisztika c. folyóirat 65. évfolyam 4. számában megjelent, Bán Gergely Károly által írt, A határváltozások urbanizációs hatásának vizsgálata a trianoni Magyarország határ menti térségeiben, 1910, 1930 c. tanulmány”

- 7) A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

A határváltozások urbanizációs hatásának vizsgálata a trianoni Magyarország határ menti térségeiben, 1910, 1930

Examining the urbanisation effects of border changes in the border regions of Trianon-era Hungary, 1910, 1930

Bán, Gergely Károly

Magyar Nemzeti Levéltár
Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára

E-mail:
ban.gergely.karoly@mnl.gov.hu

Kulcsszavak:

határváltozás,
Trianon,
urbanizáció,
határmentiség,
településhálózat,
területi különbségek

Keywords:

border change,
treaty of Trianon,
urbanisation,
borderland character,
settlement network,
spatial inequalities

A kutatás fő célja egy azonos módszertani modellen alapuló, két időmetszetre (1910 és 1930) vonatkozó adatbázis megalkotása volt, amely releváns módon lehetővé teszi a trianoni határváltozások határ menti térségekre gyakorolt rövid távú urbanizációs hatásának vizsgálatát. A hozzáférhető szakirodalom alapján erre korábban még nem történt kísérlet.

A tanulmány választ keres a következő kérdésekre: milyen hatással volt a békeszerződés (és a körülötte kialakult gazdasági, politikai változások) a határ menti településhálózat egy részére; melyek azok a régiók, ahol jelentősek voltak a változások, és melyek mutatnak mozgatlanságot? A szerzőt továbbá az is érdekelte, hogy a határ menti települések funkcióit milyen formában érintette a határváltozás, és kimutatható-e ebben valamiféle tendencia?

The main objective of this study was to create a database based on a single methodological model for two-time segments (1910 and 1930). This allowed the author to analyse in a relevant way the short-term urbanisation effects of the Trianon border change on the border area. According to the available literature, this kind of research has not been done before.

This study sought to answer questions such as: what was the impact of the peace treaty and the economic and political changes that accompanied it on the cross-border settlement network? Which regions have under-

gone significant changes and which have been more immobile? In addition, the extent to which and the form in which the functions of border settlements have been affected by border changes, and whether any trends can be identified, are also of interest.

Beküldve: 2024. november 18.

Elfogadva: 2025. január 28.

Bevezető, értelmezési keretek

A vizsgálatomban jelentős szerepet játszottak a hazai téren egyre erősödő történeti kvantitatív kutatások (Demeter 2018, 2019, 2024a, 2024b, Demeter–Magyarosi–Bagdi 2021, Demeter–Pénzes–Papp 2023, Győri–Miklé 2017, Szilágyi 2018c, 2022, Jakobi 2018, Pénzes 2018, 2020, továbbá a GIS-ta Hungarorum OTKA-K111766 kutatási projekt és az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport), valamint a trianoni békeszerződés társadalmi és gazdasági hatásainak új szempontból való megvilágításai (Tomka 2018, Demeter 2018, Szilágyi 2018b, Pénzes 2018, Jakobi 2018). Az elmúlt időszakban egyre nagyobb figyelmet kapott az első világháborút követő határmentiség kérdésköre (Szilágyi 2022, 2024, Pénzes 2020, Bencsik 2022, Buzgó 2022). Szilágyi Zsolt hivatkozott kutatásaiban az Alföld határ menti övezetét is elemezte – többek között – az életminőség vonatkozásában. Pénzes János pedig egységes módszertani modellel vizsgálta a határ menti régió területi fejlettségének térbeli jellemzőit két időmetszetre vonatkozóan (1910, 2016). Bencsik Péter kismonográfiájában a határ menti élet különböző szempontjait, konfliktusait mutatta be. Munkájában a legtöbb tárgyalt esemény az 1920-as évek elejéhez kapcsolódik, de néhány (vagy azok megoldása) átnyúlik az évtized második felére is. Buzgó Gábor pedig arra a kérdésre keresett választ, hogy a trianoni államhatár hogyan befolyásolta a tiszántúli határzóna középtáinak vándormozgalmát. Arra is kíváncsi volt, hogy Nagyléta helyi társadalmában milyen rövid távon érzékelhető problémákat idézett elő a határváltozás. Az urbanizáltság határ menti elemzésére – ismereteim szerint – azonban csak Kovács Zoltán (1990) tett kísérletet, aki a következőképpen vezette be írását: „a településhálózatra gyakorolt hatását kívánom néhány szempontból érinteni, érdemi részletesség nélkül, elsődlegesen problémafelvető céllal” (Kovács 1990: 3. o.). Tehát nem volt célja empirikus vizsgálat elvégzése és megállapításainak arra történő alapozása. Végezetül a téma fontosságát jelzi a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2020. évi konferenciája és annak tanulmánykötete is (Kiss–Szilágyi 2022). Az említettek alapján úgy vélem, hogy kellő relevanciája van egy empirikus kutatás elvégzésének az urbanizáltság és az első világháborút követő határmentiség összefüggéseiről.

Dolgozatomnak az a célja, hogy megvizsgálja a határ menti térséget és annak rövid távú változásait az urbanizáltság és Trianon szempontjából, azaz a trianoni határ-

változás funkcionális városhierarchiára gyakorolt rövid távú hatását. A kérdés tehát adott: hogyan érintette az elemzésbe bevont határ menti települések urbanizáltságát, szerepkörét a határváltozás, melynek során néhány település a központját, az oldalirányú kapcsolatait, továbbá a vonzáskörzetét veszítette el részben vagy egészben. Megfigyelhetőek-e az egyes régiók határ menti területei között eltérő tendenciák vagy a határ menti területekre egységesen ható folyamatok, illetve mely településcsoportokat érintette jelentősen, illetve kevésbé a határmódosítás?

Módszertani modell

A vizsgált tér és idő

A kutatás alapját egy azonos módszertani modellen alapuló, két népszámlálási időmetszetre vonatkozó (1910, 1930) adatbázis képezte, amely lehetőséget biztosított a trianoni határváltozás városhierarchiára gyakorolt rövid távú hatásának releváns vizsgálatára. A vizsgálati teret mindkét időmetszetben (1910, 1930) a trianoni Magyarország területe képezte.

A szakirodalom alapján három (5, 15 és 25 kilométeres) zónában vettem górcső alá a korabeli határvidéket: (Szilágyi 2022), ezáltal különbséget téve a határvidéken található települések határtól való távolsága között. Kutatásomban az ezernél nagyobb lélekszámú településeket (összesen 1590 település az 1920-as adatok alapján) vettem alapul, amelyekből 621 település található a határ menti 25 kilométeres zónában. A 25 és 15 kilométer közötti zónában 227, az 5 és 15 kilométer közöttiben 240, valamint az 5 kilométeren belüliben 154 település helyezkedik el. A belső területen 969 vizsgálatba bevont település található. Az elemzéshez és a szöveggörnyezet kialakításához bizonyos esetekben három részre osztottam a teret és egyben a településeket is, miután különvettem a határ menti (a határtól legfeljebb 25 kilométerre fekvő) zóna, a belső terület (a határtól 25 kilométernél távolabb fekvő) és az összterület (a vizsgált települések összessége) településeit. Ezen települések képezték a határ menti kutatás tárgyát. A távolságszámításhoz a települések pont alapú és trianoni határkoordinátáit használtam fel. (Budapestet mint fővárost minden esetben kihagytam az elemzésből.)

Tényezők, mutatók és módszerek

A két időmetszet összehasonlítását egy kvantitatív alapokon nyugvó adatbázis biztosította. A komplex városhierarchia-adatbázisban (KVA) közel 1620 település (1920-as adatok alapján ezer lélekszám feletti települések) adatai kaptak helyet 1910-ből és 1930-ból. A két rangsorhoz felhasznált 19 mutatót jelentésük és tartalmi szerepük alapján összesen 5 – T1 demográfiai, T2 közigazgatási, T4 gazdasági, T5 egészségügyi, T5 oktatási – tényezőbe/szerepkörbe soroltam (1. táblázat). Kutatásom során valamennyi mennyiségi mutató esetében a Walther Christaller-féle jelentőségtöbblet-módszert alkalmaztam (Christaller 1933). Egyedül az M9-es mutató (egy főre jutó

településszintű adó [FHTT], pótagadó alapjául szolgáló településadók) esetében használtam az egy főre jutó értékeket, mivel ezen mutató kizárólag az adott település lakosainak adózásán alapult. Úgy vélem, hogy a jelentőségtöbblet-módszer által a települések központi szerepe pontosabban kirajzolódott, illetve csökkenthető volt a települések nagyságának (lélekszám) esetleges torzító hatása is. Ez azért is volt fontos, mert egy önálló tényezőként (T1: demográfiai) már figyelembe vettem a települések lélekszámát. A számításokat a Christaller német térgazdász által alkalmazott módosított képlet¹ alapján végeztem el. A módosítás oka az volt, hogy az eltérő hazai településfejlődés következtében a képletben – a települések mellett – a vizsgált teret nem a megye képezte, hanem a régió. Egészen pontosan a népszámlások során alkalmazott statisztikai régióbeosztást használtam fel (Dunántúl, Felvidék, Alföld), így a két időmetszet között (1910, 1930) bekövetkezett közigazgatási változások sem befolyásolták az eredményeket.

A jelzőértékek sokszínűségéből, különbözőségéből adódóan és a számítások elvégzése érdekében szükségesnek tartottam a mutatók egységesítését. Az eltérő nagyságrendű és mértékegységű értékek (1. táblázat) következtében normalizáltam valamennyi mutatót, majd az átláthatóság érdekében százzal szoroztam a normalizálás által kapott 0 és 1 közötti abszolút értékeket. Ezáltal mindegyik mutatónál azonos skála jött létre, miközben a mutatókon belüli értékek arányai, távolságai változatlanok maradtak. A többmutatós tényezők esetében a mutatók számtani átlagát vettem alapul, így egyik mutató sem jelent meg nagyobb súllyal az adott tényezőn/szerepkörön belül.

Végül a tényezők átlagértéke teremtette meg a komplex városhierarchia-mutatót (KVM) 1910-re és 1930-ra is. Felmerülhet a súlyozás szükségessége a tényezők és/vagy mutatók esetében, azonban egyik esetben sem alkalmaztam differenciálást. Ennek hátterében az áll, hogy egy városhierarchia-vizsgálat vonatkozásában – ahol cél az urbanizáltság fokának megállapítása –, milyen alapon emelhető ki a tényezők közül bármelyik is. Miért lenne nagyobb súlya a közigazgatási szerepkörnek, vagy az egészségügyi, vagy akár a gazdasági, az oktatási tényezőnek funkcionális vonatkozásban? Mivel a kutatás alapja a komplex funkcionális szemlélet – nem kiemelve csupán egy tényezőt –, így nem alkalmaztam súlyozást egyik esetben sem.

Az 1. táblázatban felsorolt 19 mutató közül néhány külön magyarázatra szorul. Tartom azon álláspontomat, hogy a mutatók többsége az urbanizáltság mértékét fejezi ki, azonban olyan mutatók is helyet kaptak a módszertani modellben, amelyek a városiasabb létnek inkább a következményei mintsem a feltételei (például az írni-olvasni tudók aránya és a nyers halálozási arányszám). Ezek nem feltétlenül tartoznak a klaszszikus városhierarchia-mutatók közé, inkább sokkal közelebb állnak az életminőség, fejlettség megközelítéséhez (Szilágyi 2018c), azonban bizonyos átfedés lehet és van is

¹ $K = F_v - L_v \times (F_r / L_r)$ ahol a K: a központ jelentőségtöbblete, F_v : a városi szolgáltatások nagysága (például: betétállomány, ügyvédek száma stb.), L_v : a város lakossága, F_r : a régió területén található szolgáltatások nagysága (a törvényhatósági jogú városokkal együtt), L_r : a régió lakosságszáma.

a két megközelítés között, amit egy korábbi munkám korrelációs elemzése (Bán 2020) is alátámasztott. Mindemellett úgy vélem, hogy módszertanilag nem célszerű egyszerre használni ok és okozati mutatókat, viszont kutatásomban két okozati mutató (írni-olvasni tudók aránya és a nyers halálozási arányszám) bevonása részben kényszerűnek számított. Igyekeztem szem előtt tartani azt a módszertani megoldást, hogy valamennyi tényezőt belül legyen legalább egy olyan mutató, ami az összes vizsgálatba bevont településre elérhető, így az alsóbb szinteken is lehetséges volt a differenciálás.

1. táblázat

A városhierarchia-vizsgálat során felhasznált tényezők és mutatók

Factors and indicators applied in the study of urban hierarchy

Tényezők	Mutatók		Mértékegység	Vonatkozási év/időszak	Adatforrás
T1 Demográfia	M1	Települések lakónépessége	fő	1910, 1930	[14], [15]
T2 Közigazgatási	M2–M7	Közigazgatási funkcióval rendelkező intézmények ^{a)} megléte	darab	1913, 1930	[1], [2]
T3 Gazdasági	M8	Települések kamarai ügyvédjeinek jelentőségtöbblete	fő	1910, 1930	[18], [19]
	M9	Egy főre jutó településszintű adó ^{b)}	korona, pengő	1908, 1910, 1934	[3], [20]
	M10	Pénzüstézetek betétállományának jelentőségtöbblete	korona, pengő ^{c)}	1909, 1930	[11], [17]
	M11	Vasútállomás megléte	darab	1913, 1930	[1], [2]
	M12	A szolgáltatásokban foglalkoztatottak jelentőségtöbblete	fő	1910, 1930	[13], [15]
	M13	Foglalkoztatási ráta	%	1910, 1930	[13], [15]
T4 Egészségügyi	M14	Gyógyszertárak számának jelentőségtöbblete	darab	1910, 1930	[4], [5]
	M15	Kórházi ágyszámok jelentőségtöbblete	darab	1908–1912, 1932	[6–9]
	M16	Nyers halálozási arányszám	‰	1910, 1930	[3], [20]
T5 Oktatási	M17	Írni-olvasni tudók aránya	%	1910, 1930	[3], [14]
	M18	Középfokú oktatási intézmények diákszámainak jelentőségtöbblete	fő	1910/1911, 1932/1933	[16]
	M19	Felsőfokú oktatási intézmények hallgatói létszámának jelentőségtöbblete	fő	1909/1910, 1929/1930	[10], [12]

a) Postahivatal; távbeszélő hivatal; adóhivatal; csendőrség; királyi járásbíróság és törvénykönyvi hivatal; törvényszék.

b) Föld-, ház- és társasági (direkt) adó.

c) A korona 1910-es értékei inflációarányosan pengőre átválva. Az eljárásról lásd bővebben: Szilágyi (2018c: 312. o.).

Az összehasonlítás alapkonceptiója szerint az adott település 1910-es pozícióját, szerepkörét és KVM-ét az 1930. évvel vettem össze. A pozícióváltozásokat kétféle-

képpen elemeztem. A tényleges és a relatív pozícióváltozást vettem figyelembe. Ennek háttérében az az egyszerű magyarázat áll, hogy ha két települést vizsgálunk, és az egyik 50 pozíciót javított (+50), a másik 50 pozíciót rontott (−50), akkor ezen két település átlagos relatív pozícióváltozása kerekén 0, miközben mindkét település esetében jelentősek a változások. Ennek kiküszöbölésére alkalmaztam a tényleges pozícióváltozást, melynek során a pozícióváltozások abszolút értékét vettem alapul, így az előző példa esetén az átlagos tényleges pozícióváltozás: 50. Tehát a két számítás együttes használatával megállapítható, hogy ténylegesen milyen mértékű pozícióváltozások rajzolódnak ki (tényleges pozícióváltozás), illetve azok iránya is (relatív pozícióváltozás).

Az eredményeket a KVA alapján saját szerkesztésű térképeken foglaltam össze. A térképek értékeit valamennyi esetben kvintilisekbe sorolva jelenítettem meg.

Végezetül ki kell emelnem, hogy jelen munkám csupán egy lehetséges megközelítésnek tekinthető a határmentiség, az urbanizációs folyamatok és Trianon vonatkozásában.

Elemzés

Határ menti települések

A határ menti településeken nincs számottevő eltérés a lélekszámváltozásokban. Mind a határ menti zónában, mind a két vonatkoztatási régióban is valamivel több mint 13 százalékpontos a növekedés (2. táblázat). Tehát a vizsgálatba bevont települések esetében nem mutatható ki az, hogy a határ menti zónában eltérő népesedési folyamatok játszódtak le 1910 és 1930 között. Továbbá az sem, hogy a határváltozás és annak következményei általánosságban hatással lettek volna a határ menti települések lélekszámára. Ha tovább bontjuk a határ menti zónát, akkor már részletesebb jellemzőket kapunk. Az 5 és 25 kilométeres zónában szinte azonos volt a lélekszám-növekedés, ami még ha kismértékben is, de meghaladta a belső területét. A legszűkebb vizsgált határ menti sávban (<5 kilométer) viszont már visszafogottabb a növekedés. Tehát a növekedés míg közvetlenül a határ mentén kismértékű, addig a határ menti zóna távolabbi részein mérsékelt, de mérhetően nagyobb arányú annál, mint az 5 kilométeres sávban (2. táblázat).

A lakosságszámhoz képest a gazdasági szerepkör már más irányokat mutat. A települések adatai alapján kijelenthető, hogy a határ menti zóna településeinek gazdasági szerepköre alapján mért jelentősége több mint 4 százalékponttal nagyobb növekedést ért el 1930-ra a belső terület településeihez képest. Mindeközben megmutatkozik az is, hogy a gazdasági szerepkör alakulására hatással lehetett a határtól való távolság is. Minél inkább távolodunk a határtól, annál nagyobb a gazdasági szerepkör átlagos növekedése. Hozzávetőleg 5 százalékpontnyi eltérés mérhető a határ menti zónák között (2. táblázat).

2. táblázat

A vizsgált települések kiemelt tényezőinek és mutatójának 1910 és 1930 közötti átlagos változása a határtól való távolsági zónák szerint
 Average change in key indicators of the examined settlements
 between 1910 and 1930 by distance zones from the border

Határtól való távolság	Települések száma	M1 lélekszám	T3 gazdasági szerep kör	T4 egészségügyi szerep kör	T5 oktatási szerep kör	KVM	Relatív	Tényleges
változás, %							pozícióváltozás	
25–15 kilométer	227	14,655	37,289	–4,999	–13,239	7,039	6,304	173,987
15–5 kilométer	240	14,697	31,066	–4,510	–15,074	5,934	4,633	169,008
5 kilométer belül	154	11,236	26,859	–4,811	–14,480	6,632	29,104	165,753
Határ menti zóna együtt	621	13,824	32,298	–4,764	–14,256	6,511	11,312	170,021
Belső terület	969	13,215	28,113	–5,109	–12,617	5,999	–7,236	167,776
Összterület	1 590	13,439	29,704	–4,977	–13,248	6,201	0,000	168,755

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

Az egészségügyi és az oktatási szerepkör esetében már némileg eltérő tendencia figyelhető meg. Az egészségügyi szerepkör terén egyértelmű a visszaesés valamennyi vizsgált régióban, továbbá a csökkenés mértéke is közel azonos a zónákban (–4,5 és –5,1 között), azaz ezen a téren nem mutatkozik semmiféle területi különbség. A csökkenés hátterében pedig úgy vélem, hogy az egészségügyi hálózat visszafogottabb növekedése – esetleg stagnálása – mellett a jelentőségtöbblet-számítás is szerepet játszhatott (erre még a továbbiakban kitérek). Az oktatási szerepkör esetében a belső terület települései értek el jobb eredményt, egészen pontosan mérsékeltebb visszaesést. A belső területet követte a határ menti 15 és 25 kilométeres zóna, majd a teljes határ menti szakasz átlagértéke.

A KVM szintén megerősíti azt, hogy a határ menti zóna átlagosan nagyobb növekedést ért el, mint a belső területek, még ha csekély mértékű (+0,5 százalékpont) is. Hasonlóan a gazdasági szerepkörhöz (T3), itt is a 25 és 15 kilométer közötti sáv növekedett a legnagyobb mértékben a városiasodottsági mutató alapján. Ezek alapján úgy tűnik, hogy azon határ menti települések, amelyek vonzáskörzete, központja vagy oldalirányú kapcsolatai érintetlenek maradtak, azok jelentősebb növekedést értek el. Meglepő módon még az 5 kilométeres zóna települései is nagyobb mértékben növekedtek a belső területnél. Ha ezen változás területi elrendeződését vizsgáljuk a határ mentén (Függelék F1. ábra), akkor nem találunk különösebb területi mintázatot. Tehát egyik határ menti sáv sem tűnik ki jelentősen, sem pozitív, sem negatív irányban. Az adatmegjelenítés részletesebb tanulmányozása azt mutatja, hogy délnyugaton és nyugaton az első kvintilis alulreprezentált. Úgy vélem ez azt jelezheti, hogy ezen

terület kevésbé játszott korábban közvetítői szerepet, szemben a keleti és az északi résszel. Az áruk nyugati irányba történő közvetítése néhány pontra, főleg Bécs környékére koncentrált a 20. századot megelőzően. Ezzel szemben északon és keleten több a magas KVM-mel rendelkező terület, ami lehet a 19. századi térszerkezet egyik következménye is, nevezetesen annak, hogy északon és keleten a piacközpontok is sűrűbben helyezkedtek el. Talán még az is figyelemre méltó, hogy az urbanizáltság szempontjából is lemaradó északkeleti határsávban szigetszerűen találunk az első kvintilisből településeket. A térségből többek között Vásárosnamény, Záhony, Kénézli, Tunyog, Gulács stb. értek el kimagasló növekedést. Vásárosnamény előrelépése a pozíciójában is megmutatkozik, miután közel 390 pozíciót lépett előre, így 1930-ra már a 92. helyen, a *kisvárosi* szinten található. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy járási székhely lett, és ezáltal számos tisztviselő, iparos és kereskedő költözött oda. Vándorlási különbözete 1921 és 1930 között +469 fő volt (+19,6%). 1910-hez képest közel 50 százalékponttal nőtt a lakossága 1930-ra. Ezen túlmenően gazdasági és egészségügyi szerepköre is erősödött, és *kisvárosi* funkciót töltött be a térségben. A közvetlenül a határ mentére kerülő Záhony még jelentősebben növekedett a két időmetszet között. Összesen 725! pozíciót lépett előre, így 1930-ra a 247. helyen található, de funkcionális szerepkör nélkül. A kismértékben külterületet veszítő településen körjegyzőség jött létre 1930-ra, és míg 1910-ben csupán postahivatallal rendelkezett, addig 1930-ra már távbeszélő hivatal és csendőrs is jelen volt a településen. Így közigazgatási szerepet is ellátott a szűk környezetében. Ennél azonban fontosabb, hogy az oktatási tényezőt leszámítva minden téren tudott javítani a hálózat vonatkozásában. Ilyen jelentős növekedés esetén szem előtt kell tartani azt is, hogy alapvető elvek szerint magasabb szintről nehezebb előre lépni vagy elmozdulni. Ezzel szemben az alacsonyabb szinteken a kezdeti javulást könnyebb elérni, ami gyakran jelentős változásokat idézhet elő a sűrűn elhelyezkedő, csekély különbségekkel rendelkező alsóbb pozíciókban.

Áttérve a pozícióváltozásokra, ahogy azt a bevezetőben is említettem, azokat kétféleképpen elemeztem. A tényleges változások esetében valamennyi vizsgált régió átlagosan közel 170 pozícióváltozáson ment keresztül. A relatív változások (2. táblázat) alapján egyedül a belső terület pozícióváltozása lett negatív előjelű, azaz ott a változások iránya inkább a pozícióvesztés felé mutat. Ezzel ellentétben a határ menti zónák mindegyike átlagosan pozíciójavulást könyvelhetett el a vizsgált időszakban.

Városok a határ mentén

Jogi kategória mentén is elemeztem a határ menti zónát. A 3. táblázat alapján összesen 14 határ menti jogi értelemben vett várost találunk a 25 kilométeres sávban (1910). Ha megvizsgáljuk, hogy a határ menti jogi városok milyen irányt vettek a két időmetszet között, akkor közöttük jelentősek az eltérések. Első és legszembetűnőbb az, hogy az összes vizsgálatba bevont jogi értelemben vett városhoz (1910) képest jelentősen

elmaradt a lakosságszám-növekedésük 1930-ra. Kevesebb mint fele akkora a népességnövekedés a határ mentén, mint a belső területeken (3. táblázat). Ez mindenféleképpen arra világít rá, hogy a határváltozás és a világháború következménye által végbement demográfiai növekedés gócpontjai nem feltétlenül a határ menti jogi értelemben vett városok voltak. Míg a gazdasági szerepkör tekintetében a belső területek városai kismértékű, de mérhetően nagyobb növekedésre tettek szert a határ menti városokkal szemben. Az oktatási és az egészségügyi szerepkör vonatkozásában azonban a határ menti zóna városai mérsékeltbb veszteséget könyvelhettek el. Úgy vélem, hogy ez párhuzamba hozható a lakosságszám visszafogottabb növekedésével is. Miután mindkét szerepkör mutatói esetében jelentősnek számít az ellátandó lakosság (lásd korábban: jelentőségtöbblet-módszer képlete).

A KVM és a pozícióváltozás vonatkozásában egy ellentétes tendencia mutatható ki. A KVM átlagosan nagyobb mértékben csökkent 1930-ra a határ menti zóna, mint a belső területek városaiban. A pozícióváltozások viszont ennek ellenére negatívabb képet festenek a belső terület városai körében. Még úgy is, hogy Komárom kiugró visszaesése (–93 pozíció) is gyengíti a határ menti zóna értékeit. Tehát az 1910-ben városi ranggal rendelkező határ menti települések stabilabban tartották a pozíciójukat, mint a belső területen lévő jogi értelemben vett városok. Ez megmutatkozik a tényleges és a relatív pozícióváltozásokon is. Ennek hátterében az is meghúzódhat, hogy a határ menti zóna élmezőnyében (első 25 pozíció) lévő városok KVM értéke csökkent nagyobb mértékben. Mivel az élmezőny a teljes városhierarchia-vizsgálat során sokkal szellősebb, és akár nagyobb lépcsők is megfigyelhetők a legfelső szintek települései között. Ezzel szemben minél alacsonyabb pozíciók esetében történik KVM-változás, annál nagyobb az esély a pozícióváltozásra, összefüggésben a rangsor „sűrűségével”. Ezt számításaim is (4. táblázat) alátámasztják. Jelen módszertani probléma kiküszöbölésére adódott egy lehetőség, bár hozzáteszem, hogy ez sem maradéktalanul oldja meg a helyzetet. Éppen ezért csak egy lehetséges eljárásnév hivatkoznék rá. A módszer alapja, hogy a hierarchiaszintekhez viszonyítja a KVM-változás mértékét, azaz azt elemzi, hogy az adott szinten mekkora mértékű KVM-változás idézett elő pozícióváltozást 1910-ben, illetve 1930-ban. Ennek során az adott szint első és utolsó elemének KVM értékét kivonjuk egymásból, majd elosztjuk a szint elemszámával, így megkapjuk, hogy az adott időmetszet adott szintjén belül átlagosan mekkora KVM-növekedés idéz elő pozícióugrást. Tény, hogy maga a KVM alakulása is relatív a normalizálás által, azaz a teljes hálózathoz viszonyítja a modell a KVM értékének alakulását, de talán ezzel a pluszadálékkal lehetőség nyílik bizonyos települések pozícióváltozásainak részletesebb jellemzésére. A 4. táblázat azt mutatja, hogy mindkét időmetszetben, ahogy haladunk az alsóbb szintek felé, egyre kisebb KVM értékváltozás szükséges a pozícióváltozáshoz. Kitűnik továbbá az is, hogy 1930-ra a pozícióváltozáshoz szükséges érték némileg változik 1910-hez képest, ami azt is jelenti, hogy 1930-ra a *megyeszintű központok* és a *kisvárosi* szint torlódik, sűrűbbé válik, viszont a *regionális központok* és a *középvárosok* szintjének küszöbértékei nőnek 1910-hez képest.

3. táblázat

**A vizsgálatba bevont jogi értelemben vett városok és községek értékeinek
átlagos változása a határ mentén,
illetve a belső és az összterület vonatkozásában, 1910–1930**

Average change in the values of the legal towns and villages included in the study
along the border, as well as in the interior and the total area, 1910–1930

Megnevezés	Települé- sek száma	M1	T3	T4	T5	KVM-	Relatív	Tényleges
		lélek- szám-	gazdasági- szerep- kör-	egészség- ügyi- szerep- kör-	oktatási- szerep- kör-			
változás, %							pozícióváltozás	
Jogi értelemben vett városok								
Határ menti zóna	14	4,890	5,626	–1,150	–8,330	–1,969	–5,214	13,071
Belső terület	29	12,725	7,129	–4,197	–13,836	–0,760	–9,138	16,862
Összterület	43	10,174	6,640	–3,205	–12,043	–1,153	–7,860	15,628
Jogi értelemben vett községek								
Határ menti zóna	607	14,030	32,913	–4,847	–14,393	6,706	11,694	173,641
Belső terület	940	13,207	28,688	–5,141	–12,564	6,211	–7,191	172,604
Összterület	1547	13,530	30,345	–5,026	–13,282	6,405	0,218	173,011

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

4. táblázat

**A pozícióváltozáshoz szükséges átlagos KVM érték alakulása
a hierarchiaszinteken belül, 1910, 1930**

Evolution of the average KVM value required for position change
within the hierarchy levels, 1910–1930

Hierarchiaszintek	Pozícióváltozáshoz szükséges átlagos KVM érték		Relatív	Tényleges
			pozícióváltozás	
	1910	1930	1910–1930	
Regionális központok	3,939	4,053	0,000	0,000
Vármegyei szintű központok	0,614	0,525	–4,640	7,920
Középvárosok	0,154	0,224	–8,724	15,276
Kisvárosok	0,076	0,058	–9,114	22,977
Kvázi városok	0,094	0,110	7,933	36,067

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

Érdekeség, hogy a jogi értelemben vett városoknak bizonyos vonatkozásban éppen ellentétesek az értékeik, mint az összterület településeié. A 2. és a 3. táblázat összevetése azt mutatja, hogy a határ menti települések összességben pozitívabb átlagértékekkel rendelkeznek a lélekszám-növekedés, a gazdasági szerepkör (T3) és a KVM

érték változásában, mint a belső területek települései. Ezzel szemben a határ menti jogi értelemben vett városok éppen ezen értékek esetében maradtak el a belső terület városaitól, illetve a határ menti községektől is. Ez arra enged következtetni, hogy a határ menti városokat eltérő módon érintették a változások, vagy eltérő választ adtak a gazdasági és társadalmi térszerkezet átalakulására, mint a határ menti régió községei.

Ha szétbontjuk a jogi értelemben vett városokat kategóriák szerint, akkor az 5 törvényhatósági jogú város közül az élmezőnyből Szeged (0), Győr (+1 pozíció) és Sopron (−2 pozíció) szinte mozdulatlan maradt 1930-ra. Az első 50 település (1910) közül egyedül Újpest tudott nagyobb javulást (+23,915%) elérni ezen a téren. Szeged, bár nem lépett előre, viszont jelentős mértékben erősödött (+15,354%) a KVM-je, és a város valamennyi vizsgálatba bevont szerepköre javult 1930-ra. Ennek jelentősége abban is megmutatkozik, hogy mindezt viszonylag magas szintről tudta elérni (1910: 3. rangpozíció), így még kirívóbb a növekedés mértéke. Győr és Sopron pozíciója átlagosan változott. A Rába-parti város tudott javítani az 1910-es KVM értékén, így nemcsak pozíciót lépett előre (+1), hanem szintet is. 1930-ra már a *regionális központok* között található. Sopronnak hasonló mértékben, de csökkent az urbanizációs mutatója, ennek hatására két pozíciót rontott 1910-hez képest, és a 10. helyre csúszott vissza. Meglepő módon Baja hét pozíciót tudott javítani 1930-ra, ami a legnagyobb előrelépés a törvényhatósági joggal felruházott városok között (5. táblázat). Ezen növekedéshez azonban hozzátartozik, hogy Baja KVM értéke Győréhez hasonló mértékben nőtt, azonban ez Baja esetében nagyobb pozícióváltozással járt, és a város előrelépésében szerepet játszott az is, hogy 1921-től megyeszékhelyi funkciót töltött be, és ebből adódóan tisztviselők, valamint munkáscsaládok is érkeztek a városba. Továbbá 1930-ra Bajaszentistvánt közigazgatásilag is Bajához csatolták, ami szintén hatással volt lélekszámának növekedésére. Ezen túlmenően pedig gazdasági szerepköre is erősödött, miután közel 60 százalékponttal nőtt az ügyvédeknek vidékre jutó hányada, és a betétállomány mutatója is átlag felett változott. Komárom a jelentős területelcsatolás miatt nagymértékben veszített a korábbi hierarchikus pozíciójából (−93 pozíció).

A határ menti 9 rendezett tanácsú város közül csupán Nagykanizsa, Esztergom és Szentendre esetében fordult elő átlag feletti pozícióváltozás (5. táblázat). Nagykanizsa helyzetét jelentősen meghatározta téves vasútpolitikája (Beluszky–Győri 2005), amelynek következtében Trianon után az addigi belföldi vasúti kapcsolatai nemzetközivé váltak és jelentőségük felértékelődött, miközben szárnyvonalakat nem alakított ki közvetlen vonzaskörzetében (−12 pozíció). Esztergom visszaesése (−9 pozíció) mögött több tényező is szerepel, ugyanis a vizsgált időszakban 3 százalékponttal csökkent a lélekszáma, ami egy jogi értelemben vett várostól meglepő ekkoriban. A területet veszített határ menti jogi értelemben vett városokat (Komárom, Sátoraljaújhely) leszámítva egyedül Esztergom veszített a lakosságszámából a határ menti zónában. Továbbá a gazdasági, az egészségügyi, az oktatási és KVM értékei is romlottak 1930-ra. Gondolok itt az ügyvédek számának jelentőségtöbbletére, az egy főre jutó

FHTT-re, a betétállomány jelentős mértékű (kevesebb mint a harmadára történő) visszaesésére, ami összefüggésben lehet a megye jelentős területi veszteségével, de említhetem a romló foglalkoztatási adatokat, vagy a gyógyszerárak jelentősegtöbbletének csökkenését is. A tényezők között felmerülhet még Párkány elcsatolása is, bár közigazgatásilag nem tartozott Esztergomhoz, viszont (legkésőbb) 1895-től szerves kapcsolatot ápolt egymással a két település, ami gazdaságilag élénkítő hatású volt. Szentendre viszont jelentősen előrelépett (+42 pozíció). Elsősorban közigazgatási és gazdasági szerepköre erősödött, miután csendőrorrs létesült a városban, így ilyen téren már független lett Pomáztól. Gazdasági szerepkörének javulása az arányaiban jelentősen növekvő FHTT-nek és a szolgáltatásokban foglalkoztatottak arányának nagymértékű emelkedésével magyarázható (5. táblázat). A többi rendezett tanácsú városnak nagyrészt átlagosan változott a pozíciója (–5 és +1). Ilyen volt Sátoraljaújhely (–5), Gyula (+1), Makó (–2), Kőszeg (–3) és Vác (–1).

Ami a KVM értékeket illeti, a határ menti rendezett tanácsú városok közül csupán két város (Szombathely, Szentendre) ért el javulást. Ez annak tükrében is meglepő, hogy a rendezett tanácsú városok pozíciójukból adódóan is gyakran központi funkciókkal rendelkeztek a térségükben, és ennek ellenére csökkent a komplex városi szerepkörük. Ráadásul ezen csökkenés a határ menti települések összesített átlagértéke (KVM: +6,511 %) alapján is meglepő.

A két jogi kategória városainak összevetéséből kijelenthető, hogy bár alacsony az esetszám, de a határ menti törvényhatósági jogú városok, amelyek alapvetően is nagyobb központi szereppel rendelkeztek az ország teljes területén, stabilabbak voltak, és a KVM vonatkozásában is jobb eredményt értek el, mint a határ menti rendezett tanácsú városok. Ez kiváltképpen akkor igaz, ha a speciális helyzetbe került Komárom városát kivesszük a rangsorból. Ezáltal egyedül Sopron veszített a KVM értékéből 1930-ra, viszont minden további határ menti törvényhatósági jogú város erősödni tudott a KVM, a gazdasági szerepkör és a népesség vonatkozásában is. Ugyanez a határ menti rendezett tanácsú városokra aligha jellemző (5. táblázat).

A több mint hatszáz határ menti községnek már változatosabbak a jellemzői. Nem meglepő módon ez egy képlékenyebb településcsoport, ami gyakran alacsonyabb hierarchikus ranggal rendelkezett, így legtöbb esetben a vonzáskörzet részét képezte. Azonban mindezek ellenére is összességében javulást értek el a jogi értelemben vett városokkal szemben, függetlenül attól, hogy a határ menti vagy a belső terület jogi városaihoz viszonyítjuk-e őket (3. táblázat). A határ menti községek több síkon is előreléptek, egyrészt az urbanizáltság (KVM) vonatkozásában, másrészt a pozícióváltozások esetében is egyértelműen pozitív irányba mozdultak el. Egyedül egészségügyi és oktatási szerepkörük esetében estek vissza a jogi értelemben vett városokkal szemben, és nincs ez másképpen akkor sem, hogy ha a belső terület községeihez viszonyítjuk őket (3. táblázat).

5. táblázat

A határ menti jogi értelemben vett városok értékeinek változása 1930-ra

Changes in the values of border legal towns by 1930

1910. évi rang- pozíció	Település	Köz- igazga- tási rang ^{a)}	Pozíció-	Szint-	KVM-	M1 lélek- szám-	T3 gazda- sági- szerep- kör-	T4 egész- ségügyi- szerep- kör-	T5 oktatási- szerep- kör-
			változás		változás, %				
Törvényhatósági jogú városok									
3.	Szeged	thjv	0	0	15,354	14,150	20,577	55,788	30,932
7.	Győr	thjv	1	1	3,581	14,856	11,758	23,594	-17,871
8.	Sopron	thjv	-2	0	-4,097	5,785	0,413	-8,070	-9,433
17.	Komárom	thjv	-93	-2	-26,884	-66,146	-9,460	-35,151	2,934
25.	Baja	thjv	7	0	3,238	32,821	6,918	-10,667	-23,345
Átlagértékek			-17,4	-0,2	-1,762	0,293	6,041	5,099	-3,357
Rendezett tanácsú városok									
11.	Szombathely	rtv	4	1	8,715	15,546	14,944	26,039	4,336
13.	Nagykanizsa	rtv	-13	-1	-11,781	16,381	1,089	-16,189	-18,066
20.	Sátoraljaújhely	rtv	-5	-1	-7,374	-7,568	-5,796	-15,066	-13,200
21.	Gyula	rtv	1	1	-2,304	3,941	6,456	-2,376	-16,073
22.	Esztergom	rtv	-9	-1	-9,706	-2,947	-5,332	-13,087	-23,290
27.	Makó	rtv	-2	-1	-3,108	2,595	18,334	-5,960	-21,497
31.	Kőszeg	rtv	-3	0	-2,545	1,353	-6,298	-3,872	0,282
32.	Vác	rtv	-1	0	-2,111	10,595	9,864	-5,739	-13,517
108.	Szentendre	rtv	42	1	11,452	27,093	15,293	-5,339	1,187
Átlagértékek			1,6	-0,1	-2,085	7,443	5,395	-4,621	-11,093

a) thjv: törvényhatósági jogú város; rtv: rendezett tanácsú város.

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

Határ menti területi egyenlőtlenségek

Az ismertetett eredmények tükrében indokoltnak tartottam annak kimutatását, hogy a 25 kilométeres zónán belül milyen területi egyenlőtlenségek figyelhetők meg a vizsgált tényezők (demográfiai, gazdasági, egészségügyi, oktatási) vonatkozásában. Ehhez elengedhetetlen volt az eredmények és az adatok térbeli megjelenítése. A térképeken kizárólag a határ menti vizsgálatba bekerült településeket ábrázoltam, és az adatok vonatkozásában is csak ezen településeket vettem figyelembe.

A lakosságszám-változást bemutató (Függelék F2.) ábrán több olyan régió is kirajzolódik a határ mentén, ahol jóval a határ menti átlag felett növekedett a lakosság száma. A Nyírség északi és délkeleti része talán a legszembetűnőbb ebből a szempontból. Korábbi kutatások rávilágítanak arra, hogy ezen térség – néhány települést leszámítva – alapvetően népességkibocsátó szereppel rendelkezett a 20. század első

harmadában (Szilágyi 2018a). A növekedés mértéke mögött a térségre jellemző átlag feletti természetes szaporodás húzódik meg (Szilágyi 2018a). Érdekesség, hogy a Szatmári-sík határozottan levált erről a népességnövekedési régióról, aminek háttérében – úgy vélem – a magas elvándorlás, illetve 1920 után Nyíregyháza és környékének erős vonzása állhatott. A másik népességnövekedési régió 3 vármegye találkozásánál húzódik. Egészen pontosan Nógrád vármegye keleti része, a Salgótarjáni járás (korábbi Füleki járás), Heves vármegye északi része, a Pétervásári járás, valamint Borsod vármegye nyugati része, az Ózdi járás (Függelék F2. ábra). Ebben a régióban egyértelműen felülreprezentáltak az első kvintilis értékei. Az Ózdi járás esetében leginkább Sajóvárkony, Arló és Bolyok ért el kimagasló népességnövekedést. Mindhárom esetben a növekedés háttérében az ózdi vasgyári munkások betelepítése húzódik. A Pétervásári járásban Szuha és Dorogháza esetében pedig a vizsgált időszakban magas természetes szaporulattal, Mátraderecske esetében pedig a helyi téglagyár és cserépüzem bővítésével magyarázható. A Salgótarjáni járásban (korábbi Füleki járás) szintén a bányászat és annak humánerőforrás-igénye idézett elő jelentős demográfiai változásokat, amelynek élén többek között Somoskőújfalu, Nempti és Cered településeket találjuk. Somoskőújfalu demográfiai növekedése a szomszédos bazaltbánya fejlesztésével, valamint azzal függ össze, hogy időközben határátkelőhellyé vált, ami számos közalkalmazott beáramlását hozta magával.

Fontos megjegyezni, hogy az átlagon felüli népességnövekedés nem járt egyértelműen pozíciójavulással. Az említett kimagasló határ menti lélekszám-növekedést mutató települések között is akadnak olyanok, amelyek népességnövekedésük ellenére pozíciót vesztek (Arló, Dorogháza, Mátraderecske). Az északnyugati határ mentén, Győr környékén és a Hanságban is találunk átlag feletti növekedést elért településeket. A teljesség igénye nélkül Magyaróvár, Kapuvár és Bácsa példáját említeném. Magyaróvár esetében mindenféleképpen a határátkelőt és a közvetlen kapcsolatot érdemes kiemelni, illetve a *közpénvárosi* központi szerepét, amelyet 1930-ra tovább tudott erősíteni. Kapuvár esetében egy közigazgatási összeolvadás okozott jelentős népességnövekedést, ugyanis 1923-ban Garta és Kapuvár hivatalosan összeolvadt. Bácsa esetében meglepő módon a győri lakosság kitelepülésével magyarázható a népesség számának növekedése.

Bács-Bodrog vármegye déli és Baranya vármegye délkeleti részén átlag alatti népességnövekedés, bizonyos esetekben -csökkenés jellemző. Ebben a térségben egy színt (Kölked kivételével) egybefüggő, átlag alatti zónát találunk, továbbá Komárom és Esztergom vármegye északi sávjában, kiváltképpen Komáromban és környékén.

A lakosságszám-változás határ menti területi egyenlőtlenségeiről tehát megállapítható, hogy a vizsgált időszakban voltak olyan területek, ahol főleg a bányászat és annak munkaerőigénye miatt az átlagosnál nagyobb mértékben nőtt a lakosságszám (Ózd és Salgótarjáni tengely). Ezen demográfiai változások jórészt a határváltozás és annak következményei nélkül is végbementek volna, így nem állítható, hogy ez (kizárólag) Trianon pozitív folyamánya lenne, sokkal inkább a helyi gazdasági folyamatok

játszanak benne szerepet. Ezeken túlmenően pedig szigetszerűen helyezkednek el kimagasló népességváltozással jellemezhető települések (Dorog, Bánhida, Zalalövő, Kölked, Szob, Gyöngyösszőlős, Disznóshorvát stb.). Végezetül, mivel a negyedik kvintilis értékei is pozitív tartományba estek, általánosan megállapítható, hogy a határ menti települések átlagos lakosságnövekedését nem befolyásolták negatívan a határváltozás és annak következményei.

Áttérve a gazdasági szerepkör határ menti változásaira (Függelék F3. ábra), azok viszonylag összefüggő mintázatokat mutatnak. Azt is fontos megállapítani, hogy egyedül az utolsó kvintilis tartománya vesz fel negatív értéket, azaz egyedül azon településeknél esett vissza a gazdasági szerepkör, amelyek ezen kvintilisbe kerültek. Minden további esetben átlagos vagy átlag alatti/feletti növekedésről számolhatunk be.

Egyértelműen kimutatható az, hogy az északnyugati határ mentén elhelyezkedő térség gazdasági súlyának növekedése átlag alatti volt a két időmetszet között. Három középvárosi szinten lévő település is a legalsó kvintilisbe került. A már korábban említett Magyaróvár, Kapuvár és Szentgotthárd is. Ebből a térségből a funkcionális városok közül Győr, Szombathely, Csepreg és Mosonszentjános értek el közel 10 százalékpontos növekedést. Tény, hogy a határ menti zónában ezen térség gazdasági értékei javultak a legkevésbé, azonban azt is fontos mellé helyezni, hogy a térség települései 1910-es adatok alapján főleg az első két kvintilisben helyezkedtek el. Tehát alapvetően is egy erős gazdasági környezethez tartoztak, amelyből nehezebb jelentős növekedést elérni. Az északnyugati régióval ellentétben a korábban már említett Nógrád vármegye keleti része, Heves vármegye északi része, valamint Borsod vármegye nyugati része átlagon felüli gazdasági növekedést ért el. A teljesség igénye nélkül, a következő bányatelepülések értek el kimagasló javulást a térségben: Rudabánya, Recsk, Sajókazinc, Istenmezeje stb. Ezen települések gazdasági szerepköre több mint kétszeresére növekedett a vizsgált időszakban. Ez főleg a helyi (szén, vasérc és bentonit) bányászattal és az azzal járó betelepülésekkel, fejlesztésekkel és tőkeáramlással magyarázható, továbbá azzal is, hogy ezen térség – hasonlóan az északkeleti határ menti régióhoz – viszonylag alacsony gazdasági szerepkörrel rendelkezett 1910-ben, így kisebb javulás is arányaiban jelentős növekedéssel járhatott. Hasonló terület rajzolódik ki Szabolcs és Ung közigazgatásilag egyelőre egyesített (k. e. e.) vármegye északi térségében. Gégény, Paszab, Nyírlugos, Gáva stb. települések több mint kétszeresére növelték a gazdasági szerepkörüket, amit értelemszerűen nem a bányászat, hanem egyéni tényezők okozhattak. Nyírlugos kivételével mindhárom településen létrejött a vasúti összeköttetés 1930-ra, amely pozitívan hatott a település gazdasági, közlekedési helyzetére. Gáva és Paszab esetében jelentősen nőtt a szolgáltatásokban foglalkoztatottak aránya, továbbá a helyi pénzintézetek betétállománya is. Nyírlugos esetében pedig az egy főre jutó FHTT érték közel 36 százalékponttal emelkedett.

Az egészségügyi szerepkör vonatkozásában nem alakult ki jelentős összefüggő zóna (Függelék F4. ábra). Találunk azonban olyan határ menti térséget, ahol bizonyos kvintilisek nagyobb arányban fordulnak elő. Talán nem meglepő módon ilyen a fejlet-

tebb északnyugati régió határ menti sávja, ahol több település is az első kvintilisbe tartozik. Ezen térség egyik zászlóshajója Győr, ugyanis a város mind a gyógyszertárak, mind a kórházi ágyak számának vidékre jutó hányadában javítani tudott 1930-ra, továbbá nyers halálozási arányszáma is közel 16 százalékponttal javult. Magyaróvár, Csorna, valamint a községek közül Győrszentiván is a régió jelentősen javuló települései között szerepel, ami elsősorban a gyógyszertárak számának növekedésével magyarázható. Csorna esetében pedig az 1915-ben alapított Margit Közkórház növelte a térségben betöltött egészségügyi szerepét, ami 1932-re már 205 ágygal üzemelt. A másik jelentősen javuló térség a dél-alföldi határsáv, ahol Szeged egyértelműen meghatározó egészségügyi szerepet tölt be, amit tovább is tudott erősíteni 1930-ra. A kórházi ágyak számát 505-ről (1910) 1247-re növelte (1932), amelynek mértéke országos szinten is kiemelkedő. Ezen túlmenően a gyógyszertárainak száma is majdnem kétszerezésére növekedett a vizsgált időszakban (1910: 12; 1930: 22). Számos kisközség (Deszk, Püspöktele, Tápé, Dombegyháza stb.) egészségügyi helyzete is jelentősen javult. Ezen települések esetében alapvetően a gyógyszertár megjelenése és a nyers halálozási arányszám csökkenése áll a nagymértékű javulás mögött.

Találunk azonban olyan kisebb térségeket a keleti, északkeleti határ menti sávban, ahol az utolsó kvintilis felülreprezentált (Függelék F4. ábra). Érdekes, hogy a keleti sávban egy *megyeszintű központ* (Békéscsaba) és egy *kisvárosi* funkciót ellátó település (Békés) is szerepel ebben a kvintilisben, illetve két község (Vésztő és Doboz) is. Békéscsaba speciális esetnek számít, ugyanis bár nőtt a kórházi ágyak (130-ról 173-ra) és a gyógyszertárak száma is (6-ról 8-ra), azonban lakosságszámának ennél jelentősebb mértékű növekedése miatt már csökkentek a fajlagos mutatói, így a térségben betöltött egészségügyi szerepköre továbbra is jelentős maradt, de arányaiban mérséklődött. Békés esetében a vizsgált mutatók nem javultak a két időmetszet között. Kórházalapítás nem történt (Gyulán és Békéscsabán már működött), és a gyógyszertárainak száma sem változott a 20 év alatt (4), továbbá a nyers halálozási arányszáma is csak csekély mértékben (2 százalékponttal) javult. Az északkeleti határ menti sávban is megjelent az utolsó kvintilis. Alapvetően Hajdú vármegye, illetve Szabolcs és Ung vármegye települései esetében, melyek főként az 1000 és 1500 közötti pozíciókon találhatók 1930-ban (Döge, Tiszakerecseny, Nyírmártonfalva, Nyírbétek, Nagyvarsány, Encsencs stb.), tehát kisközségek és funkció tekintetében is *községek*. Ezen településeken szinte megmerevedtek az 1910-es egészségügyi állapotok, és a növekvő lélekszám következtében egyre nehezebb helyzetbe került a lakosság egészségügyi ellátása. Ezen településcsoportban található a *kvázi városok* sorába tartozó Nyírbátor is, amely 1910-ben két gyógyszertárral rendelkezett, 1930-ban pedig már csak eggyel. Ezáltal nem hogy fejlődés, hanem ilyen szempontból visszaesés jellemezte.

A délnyugati szerb–horvát–szlovén határ egy abszolút átlagos, köztes állapotot mutat, ahol nincsenek egyik irányban sem kiugró értékek.

Végezetül az oktatási szerepkör változására is kitérnék. A határ menti zónában a szerepkörök közül talán ebben legjelentősebbek, leghomogénebbek a területi min-

tázatok (Függelék F5. ábra). Itt is fontos megjegyezni, hogy kizárólag az első és részben a második kvintilis értékei találhatóak a pozitív tartományban. Ez arra enged következtetni, hogy – az alap- és felsőfokú oktatás két világháború közötti reformjai ellenére – az oktatási szerepkör nehezen tudta követni a növekvő lakosság igényeit. Az Alföldet érintő határsávban néhány kivételt – főleg központot – leszámítva erősen alulreprezentált az első kvintilis. Sőt, a szabolcsi térség délkeleti részén egybefüggő, jelentős mértékben átlag alatti régió alakult ki. A vizsgált időszakban tehát ezen területek oktatási helyzetének felzárkóztatása a klebelsbergi reformok ellenére nemhogy elindult volna, hanem leszakadásuk tovább nőtt. Nehéz kiemelni településeket ezen csoportból, de egyértelműen megállapítható, hogy kismértékben javult az írni-olvasni tudók egyébként is alacsony aránya, viszont Tiszaszentmárton esetében arányuk tovább csökkent.

Ezzel szemben az északnyugati határ menti sáv néhány kivétellel, de átlag feletti zónát képez az oktatási szerepkör változásának vonatkozásában. Ezen régió 1910-ben és 1930-ban vezető szerepet töltött be az oktatás terén. Komárom és Esztergom; Győr, Moson és Pozsony; Sopron, valamint Vas vármegye határ menti sávjában összesen 58 település települést találunk az első kvintilisben. Közöttük helyezkedik el többek között Szombathely, Komárom, Körmend, Szentgotthárd, Kőszeg vagy akár Magyaróvár is.

Összegzés

Bár kutatásom alapvetően történeti és társadalmi szempontból is egy rövid időszakot ölel fel, összességében megállapítható, hogy a vizsgált határ menti funkcionális szerepkörök változásai alapján az új térszerkezet – amely egyben a mai állapotok kiindulópontja is – eltérő módon és mértékben változott 1910 és 1930 között. Ez világosan megmutatkozik az egyes szerepköröket és tényezőket ábrázoló térképek összehasonlításakor is. Differenciáltan egyaránt voltak nyertesek és vesztesek is.

Megállapítható, hogy a városi jogállás és annak fokozata (törvényhatósági város, rendezett tanácsú város/megyei város, község), illetve a változások között csak részben vonható párhuzam a határ menti térség esetében. Nem tűnik egyértelműnek, hogy minél magasabb jogi státusú a település, annál inkább jellemző az előrelépés, vagy a KVM érték javulása a határ mentén. Szintén nem jelenthető ki, hogy főként a vonzáskörzeti szerepet betöltő községek veszítettek pozíciójukból és KVM értékükből a határ menti zónában. Az viszont megállapítható, hogy a határ menti községek összességében előrelépést könyvelhettek el 1930-ra. Az is kijelenthető, hogy a törvényhatósági jogú városok robusztusok voltak, és alkalmazkodó képességük is jobbnak bizonyult, így általánosságban nem befolyásolták őket negatívan a határváltozás és annak gazdasági, társadalmi következményei. Sőt, inkább előreléptek (a jelentős közigazgatási területeket veszített Komárom kivételével).

Kutatásom emellett azt is bizonyította, hogy a határ menti területi egyenlőtlenségek részben megerősítették, néhol pedig tovább mélyítették az országos szinten már fennálló területi különbségeket. Újabb törésvonalak, regionális különbségek tehát nem jöttek létre a határ mentén, illetve nem is mérséklődtek a már a 20. század elején is fennálló állapotokhoz képest. Ezen túlmenően megállapítható, hogy már ekkor is jelentős különbségek voltak az északnyugati és északkeleti régiók között mind gazdasági, mind oktatási téren, amelyek azóta sem változtak számottevően.

A vizsgált szempontok alapján végezetül kijelenthető, hogy a 25 kilométeres határ menti sávot nem érintették egyértelműen negatívabban a trianoni határváltozás és annak következményei, mint a belső országrészt. Sőt, még ha kismértékben is, de bizonyos esetekben előrelépés, vagy mérsékeltebb visszaesés jellemezte a határ menti térséget. Gondolok itt a lakosságszámra, a gazdasági és az egészségügyi szerepkörre, illetve a komplex városhierarchia-mutatóra.

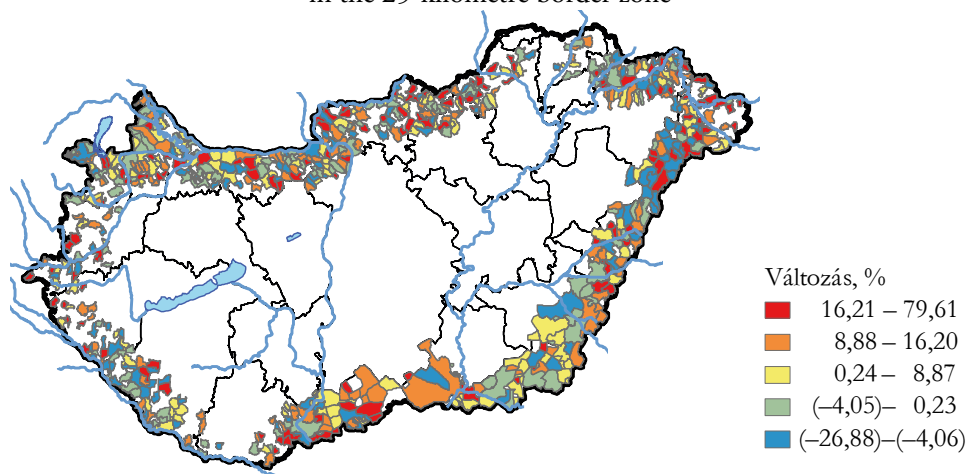
Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport területi egyenlőtlenség munkacsoport keretein belül készült. Külön köszönetemet fejezem ki a koordinátaadatokért és a távolságadatokért Demeter Gábornak és Szilágyi Zsoltnak, továbbá a poligon alaptérképért szintén Szilágyi Zsoltnak (DE BTK Történelmi Intézet).

Függelék

F1. ábra

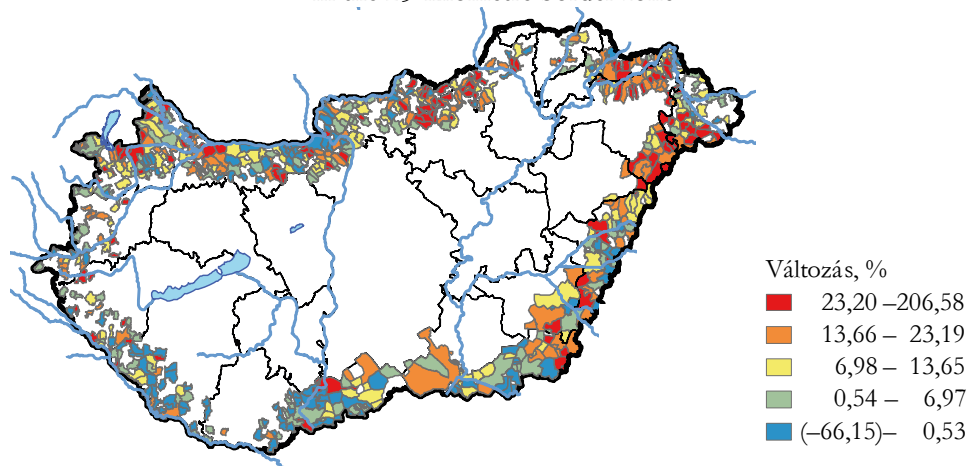
A komplex városhierarchia-mutató (KVM) 1910 és 1930 közötti változása a határ menti 25 kilométeres zónában
 Change in the complex urban hierarchy index (CUI) between 1910 and 1930 in the 25-kilometre border zone

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

F2. ábra

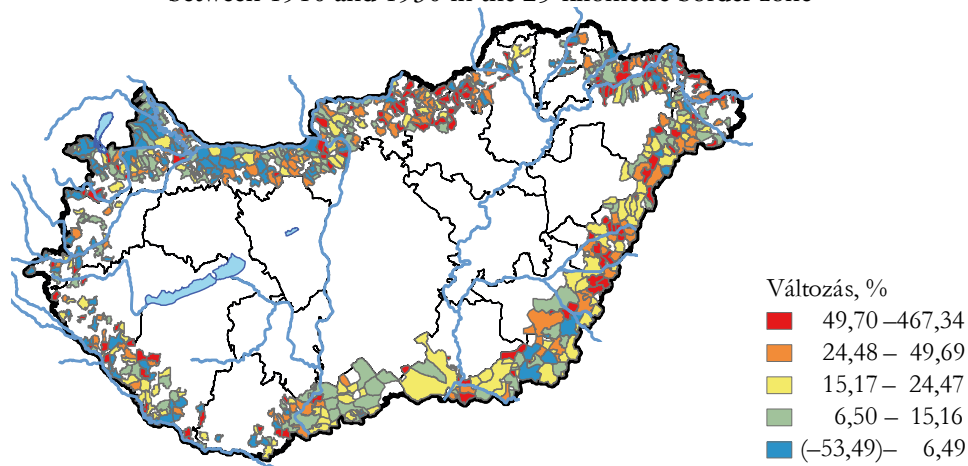
A vizsgált települések lélekszámának 1910 és 1930 közötti változása a határ menti 25 kilométeres zónában
 Change in the population of the examined settlements between 1910 and 1930 in the 25-kilometre border zone

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

F3. ábra

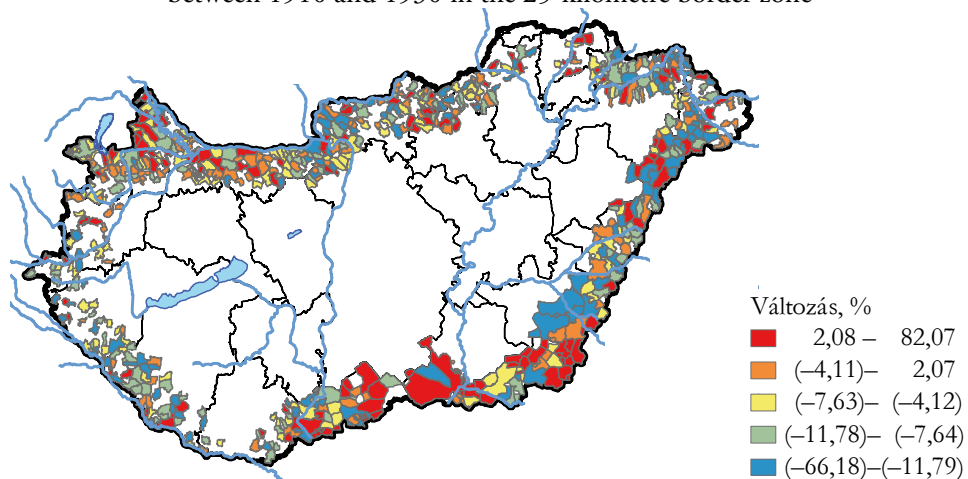
**A vizsgált települések gazdasági szerepkörének
1910 és 1930 közötti változása a határ menti 25 kilométeres zónában**
Change in the economic functions of the examined settlements
between 1910 and 1930 in the 25-kilometre border zone

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

F4. ábra

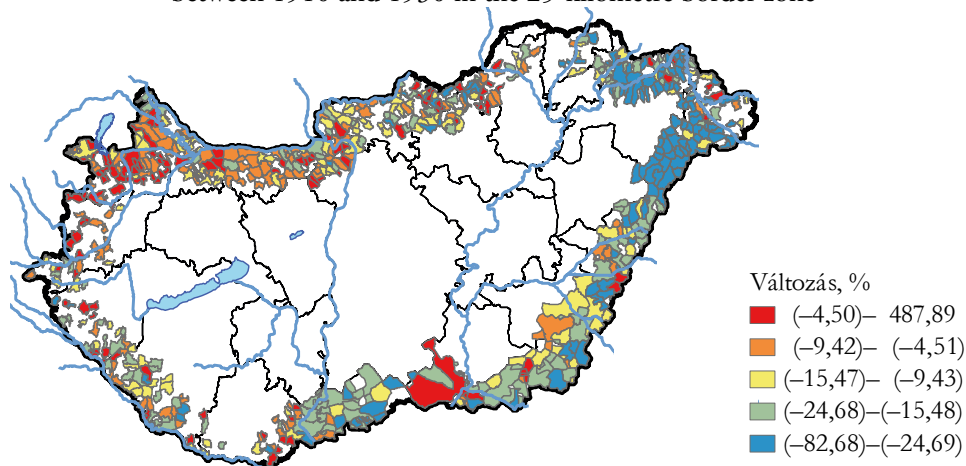
**A vizsgált települések egészségügyi szerepkörének
1910 és 1930 közötti változása a határ menti 25 kilométeres zónában**
Change in the healthcare functions of the examined settlements
between 1910 and 1930 in the 25-kilometre border zone

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

F5. ábra

**A vizsgált települések oktatási szerepkörének
1910 és 1930 közötti változása a határ menti 25 kilométeres zónában**
Change in the educational functions of the examined settlements
between 1910 and 1930 in the 25-kilometre border zone

Forrás: saját szerkesztés a KVA alapján.

IRODALOM

- BÁN, G. K. (2020): A magyar városhálózat hierarchiája és térszerkezete a két világháború között. In: KÖVÉR, GY.–POGÁNY, Á.–WEISZ, B. (szerk.): *Magyar gazdaságtörténeti évkönyv. Hálózat és hierarchia* pp. 93–146., MTA BTK, Hajnal István Alapítvány, Budapest.
- BELUSZKY, P.–GYÖRI, R. (2005): *Magyar városhálózat a 20. század elején* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- BENCSEK, P. (2022): *Demarkációs vonaltól államhatárig. A határ menti társadalom és konfliktusai az 1920-as években*. Magyar történelmi emlékek – értekezések. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 11., ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- BUZGÓ, G. (2022): A trianoni államhatár hatása a Tiszántúlon fekvő települések társadalmára 1901 és 1941 között. In: KISS, ZS.–SZILÁGYI, ZS. (szerk.): *Határ, határbeliség, határátlépés. A határok fizikai és mentális működése, változása és emlékezete* Rendi Társadalom – Polgári Társadalom 34. pp. 381–394., Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Líceum Kiadó, Szeged–Eger.
- CHRISTALLER, W. (1933): *Die zentralen Orte in Süddeutschland* Jena.
- DEMETER, G. (2018): *Területi egyenlőtlenségek, perifériák és funkcionális régiók elkülönítése a történeti Magyarország területén (1890–1910)*. Történeti Térinformatikai Tanulmányok (5.). Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

- DEMETER, G. (2019): A fejlettség területi mintázata a dualizmus kori Magyarországon – az agrárszférától az adóztatásig. In: HORVÁTH, G. K.–Ö. KOVÁCS, J.–CSIKÓS, G.–HEGEDŰS, I. (szerk.): *Vidéktörténet 2. Területi-társadalmi törésvonalak és a boldogulás útjai* pp. 7–68., Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
- DEMETER, G. (2024a): *Regionális fejlettségi viszonyok és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon (A hGIS és a kvantitatív történetírás lehetőségei és nehézségei) I. (18. század: Rekonstrukció és reform)* Történeti Térinformatikai Tanulmányok (12.). Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- DEMETER, G. (2024b): *Regionális fejlettségi viszonyok és területi egyenlőtlenségek a történeti Magyarországon (A hGIS és a kvantitatív történetírás lehetőségei és nehézségei) II. A dualizmus kora: polgárosodás, liberalizmus, nacionalizmus (1870–1910)* Történeti Térinformatikai Tanulmányok (13.). Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- DEMETER, G.–MAGYAROSI, Á.–BAGDI, R. (2021): *Beteg társadalom: higiéniai, egészségi és lakhatási viszonyok Debrecenben a két világháború között* Történeti Térinformatikai Tanulmányok (11.). Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- DEMETER, G.–PÉNZES, J.–PAPP, I. (2023): A területi egyenlőtlenségek változása az elmúlt 100 évben a Duna-medence területén – kitekintés a magyarok lakta határon túli régiók gazdasági fejlettségének változásaira (1910–2010). In: *A magyar kisebbségek 100 éve* pp. 25–42., Korunk; Komp-Press, Kolozsvár.
- GYÓRI R.–MIKLE, GY. (2017): A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011 *Tér és Társadalom* 31 (3): 143–165.
- KISS, ZS.–SZILÁGYI, ZS. (2022): *Határ, batárbelyzet, batárátlépés: A határok fizikai és mentális működése, változása és emlékezete* A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 2020. évi, pécsi konferenciájának tanulmánykötete, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Líceum Kiadó, Szeged–Eger.
- KOVÁCS, Z. (1990): A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig *Földrajzi Közlemények* 114 (1–2): 3–16.
- JAKOBI, Á. (2018): A térbeli elhelyezkedés differenciáló szerepe a 20. század eleji Magyarországon. In: DEMETER, G.–SZULOVSKY, J. (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések* pp. 117–144., Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja, Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke, Budapest–Debrecen.
- PÉNZES, J. (2018) Fejlettségi különbségek a történelmi Magyarország térszerkezetében 1910. *Történeti Térinformatikai Tanulmányok: Az MTA BTK TTI sorozata*, 4., Budapest.
- PÉNZES, J. (2020): The impact of the Trianon Peace Treaty on the border zones – an attempt to analyse the historic territorial development pattern and its changes in Hungary *Regional Statistics* 10 (1): 60–81. <https://doi.org/10.15196/RS100102>
- TOMKA, B. (2018): Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: Bódy, Zs. (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán* pp. 47–79., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- SZILÁGYI, ZS. (2018a): Vándormozgalom a trianoni alföld területén a 20. század első harmadában *Századok* (152) 1: 85–126.

- SZILÁGYI, Zs. (2018b): A Kárpát-medence fejlettségi membrája (1910). A fogalomalkotás és a vizualizálás egy lehetséges módszertani megoldás, az eredmények kontextualizálási kísérlete. In: DEMETER, G.–SZULOVSKY, J. (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon* pp. 47–84., MTA BTK TTI. Budapest–Debrecen.
- SZILÁGYI, Zs. (2018c): Az életminőség területi különbségeinek változása a Magyarországon a 20. század első harmadában Magyarországon. In: DEMETER, G.–SZULOVSKY, J. (szerk.): *Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon* pp. 255–334., MTA BTK TTI. Budapest–Debrecen.
- SZILÁGYI, Zs. (2022): *Ismeretlen Alföld – A táj területi egyenlőtlenségei a 20. század elején* HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
- SZILÁGYI, Zs. (2024): *Másképp. Alkalmazkodó változás és moduláris modernizáció: új perspektívák és módszerek a 18–20. századi Kárpát-medencei gazdasági-társadalmi folyamatok megértéséhez* (Kézirat).

ADATFORRÁSOK

- [1] Helységnévtár 1913
- [2] Helységnévtár 1930
- [3] gistory.hu: <https://www.gistory.hu/docs/8/> / (letöltve: 2023. augusztus)
- [4] Gyógyszerészek Évkönyve 1930
- [5] Gyógyszerészek Zsebnaptára 1910
- [6] Kórház történeti munkák *(részletesen lásd a továbbiakban)*
- [7] Levéltári források *(részletesen lásd a továbbiakban)*
- [8] Magyarországi Gyógyintézetek Évkönyve 1934
- [9] Magyarországi Orvosok Cím- és Névtára 1908
- [10] MSÉ Úf 18. kötet
- [11] MSK Ús 35. kötet
- [12] MSÉ Úf 38. kötet
- [13] MSK Ús 42. kötet
- [14] MSK Ús 83. kötet
- [15] MSK Ús 86. kötet
- [16] MSK Ús 91. kötet
- [17] NMC 54. évfolyam
- [18] Tiszti Cím- és Névtár 1911
- [19] Tiszti Cím- és Névtár 1931:
- [20] TMTE adatbázis

KÓRHÁZTÖRTÉNETI MUNKÁK

- ÁGOSTON, I. (2013): *A kórházi kapacitások és szabályozásuk fejlődéstörténete*. Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar. Egészségtudományi Doktori iskola, Pécs. (Az értekezés 5. számú melléklete).
https://doktoriiskola.etk.pte.hu/public/upload/files/Doktoriiskola/Tezisfuze-tek/agoston_dissz.pdf

- BARANYI, K.–BARTA, L. G. (1997): *A Dr. Kenessey Albert Kórház-Rendelőintézet története. Kiadva a centenáriumi alkalmából.* Kenessey Albert Kórház-Rendelőintézet, Balassagyarmat.
- FAZEKAS, Á.–VÁGVÖLGYI, J. (1990): *A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kórház története.* Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei „Jósa András” Kórház-Rendelőintézet, Nyíregyháza.
- GOMBÁS, I. (2016): A kórház története. In: FORRAY, R. K.–KOZMA, T.–MOLNÁR, E. (szerk.): *Mezőváros új szerepben.* HTSART–ÚMK, Budapest.
- HORNÁNSZKY, K. (1974): *A Fejér Megyei Kórház története.* (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 9.) Magán kiadás. Székesfehérvár.
- KAJTOR, E. (2002): Ajándékot kapott a megye. *Palócföld* 48 (3–4) 441–453.
- KÁDAS, I. (1994): *A 100 éves Siklói Kórház története.* Siklói Városi Kórház, Siklós.
- LAKATOS, I. (1974): A tatabányai kórház története 1899-től 1945-ig. In: LAKATOS, I.–SÁNDOR, J.–VARGA, L. (szerk.): *A 75 éves Tatabányai Kórház története.* Komárom megyei Nyomda, Tatabánya.
- LAKATOS, I.–SCHWARZ, T. (1999): *A Szent Borbála Kórház 100 éves története.* Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, Tatabánya.
- MEZEI, ZS. (2007): Adalékok a 250 éve alapított pápai kórház történetéhez. *Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei* 7 (3–4) 261–286.
- MÜLLER, A. (2000): *A Zirci Erzsébet Kórház története.* Zirc Városi Erzsébet Kórház-Rendelőintézet, Zirc.
- NASZÁDOS, I. (1999): *A Sárvári Kórház története.* Sárvár Önkormányzati Kórház, Sárvár.
- PETZ, A. (1929): *Győr szabad királyi város Szentháromság Közkórházának múltja és jelene (1748–1928).* Győregyházmegyei Alap Nyomdaműintézete, Győr.
- PÉCZELY, P.–SÁGI, K.–SZUTRÉLY, A. (1959): *A 200 éves keszthelyi kórház története.* Veszprém megyei Nyomda, Veszprém.
- SZABÓ, CS. (1974): A nagykanizsai kórház története 1885–1970. In: S. KOCSÁN, K. (szerk.): *A Nagykanizsai Kórház története. A Zala megyei tanács II. Sz. Kórház-rendelőintézetének évkönyve.*
- SZILVÁS, R. (1996): A polgári kor egészségügyi szervezetének kialakulása. In: KOSTYÁL, L. (szerk.): *Zala megye ezer éve. Tanulmánykötet a magyar államalapítás millenniumának tiszteletére,* Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg.
- ZELENÁKNÉ KOVÁCS, G.–ZELENÁK, K. (2007): A Diósgyőri Bányatársaság kórháza. A Diósgyőr-Vasgyári kórház. In: UNGVÁRY, GY.–VARGA, J. (szerk.): *A magyar bányae egészségügy története.* pp. 200–231., Argumentum, Miskolc.
- SÁTORALJAÚJHELYI ERZSÉBET KÓRHÁZ TÖRTÉNETE:
<https://www.ujhelykorhaz.hu/korhazunk/korhaz-tortenet/>
(letöltve: 2023. augusztus)
- GYULAI KÖZKÓRHÁZ TÖRTÉNETE:
<https://www.bekesmegye.com/bekes-megye-hirek/a-bekes-megyei-korhaz-elsev-tizedeinek-tortenete> (letöltés: 2023. augusztus)
- MOSONMAGYARÓVÁRI KAROLINA KÓRHÁZ TÖRTÉNETE:
<http://www.karolinakorhaz.hu/index.php?page=bemutat-korhaztortenet>
(letöltve: 2023. augusztus)
- CEGLÉDI TOLDY FERENC KÓRHÁZ TÖRTÉNETE:
<https://toldykorhaz.hu/?p=2059> (letöltve: 2023. augusztus)

VÁCI JÁVORSZKY ÖDÖN KÓRHÁZ TÖRTÉNETE:

http://www.javorszky.hu/wordpress/?page_id=62

(letöltve: 2023. augusztus)

VESZPRÉMI CSOLNOKY FERENC KÓRHÁZ TÖRTÉNETE:

<https://csfk.hu/a-korhaz-tortenete/> (letöltve: 2023. augusztus)

SÁTORALJAÚJHELYI ERZSÉBET KÓRHÁZ TÖRTÉNETE:

<https://www.ujhelykorhaz.hu/korhazunk/korhaz-tortenet/>

(letöltve: 2023. augusztus)

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR FEJÉR VÁRMEGYEI LEVÉLTÁRA (MNL FVL) IV.405.a. – Fejér vármegye alispánjának iratai. Elnöki iratok. 3. tétel: Főispánhoz intézet alispáni jelentések, 1908.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR HAJDÚ-BIHAR VÁRMEGYEI LEVÉLTÁRA (MNL HBVL) XV.4. – Hajdú-Bihar Megyei Levéltár nyomtatott térképeinek gyűjteménye Ny.136: Debrecen szabályozási térképe 1930. Készítette: Borsos József.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG VÁRMEGYEI LEVÉLTÁRA (MNL SzSzBVL) IV.411.b. Szabolcs, valamint Szabolcs és Ung k.e.e. vármegyék alispánjának iratai. Igazgatási iratok. Főispánhoz intézet alispáni jelentés, 1912.

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR VAS VÁRMEGYEI LEVÉLTÁRA (MNL VaVL) IV.405.b. – Vas Vármegye alispánjának iratai. Közigazgatási iratok. 1228. doboz: Kórházvizsgálati jegyzőkönyvek 1913. (1914.X.67.)